

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כב, תשל"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על הדקדוק הטראנספורמאטיבי

1. למסתכל מן הצד ולהדיוט נדמה לעתים, פאילו המדע הוא בחינת דרך אופייקטיבית בטווחה להפרת האמת. כל דור מתקרב לאמת המדעית יותר מקודמו, ועל-פן השיטה החדשה ביותר היא גם הנכונה ביותר.

אולם רבים מן החוקרים עצמם, וחכמי הלשון בכללם, אינם שותפים להשקפת עולם אופטימית זו. יודעים הם, כי אף תחומים מנותקים לכאורה ממאורעות היום, כמו מדע הלשון, אינם אלא חלק של זרמי מחשבה (ויחד עמם, של זרמי אפנה), הפוקדים את האנושות. ויודעים הם, כי אין דרך סלולה אחת אל "האמת המדעית". שבילים רבים מוליכים אליה, ובלבו של החוקר תפילה, שבעזרת כלל המאמצים אכן נגיע לראייה נכונה, מפופחת ומדויקת יותר.¹

השיטה הבלשנית האחרונה, ששטפה והשוטפת זה למעלה מעשר שנים את ארצות הברית, היא הדקדוק הטראנספורמאטיבי (או, ביתר דיוק, הגנראטיבי-הטראנספורמאטיבי), הקשור בשמו של נועם חומסקי. אולי לא מקרה הוא, כי חומסקי, שחולל "מהפכה" זו, הוא גם אחד מנביאייה

---

1. השהה את דבריו החשובים של י' מלכיאל, History and
Romance Philology, שנפרסמו ב-Histories of Linguistics
(1969), עמ' 533-534.

של מהפכת הסטודנטים, העוברת על ארצות הברית. ייתכן²,
פי אין שיטה זו מנותקת מדמותו של איש המדע הצעיר,
הנפוצה בארצות הברית בעשור האחרון; מדמים איש זה
פקם על הממסד האקדמי וכמבצע את "חילוף המשמרות".
מובן, שלמרות כל זאת אין להבין את השיטה אלא על רקע
דור הבלשנים הקודם (בעיקר של הדיסטריבוצינאליסטים,
בעלי תורת "התפוצה"). יתר על כן, חומסקי עצמו הרבה
לתור אחרי "אבות" לתיאוריה שלו ואף כתב ספר שלם על
נושא זה³. ואכן הרבה שבמתודה החדשה, ולעתים קרובות
דוקא הטוב שבה, גרעיניו מצויים בבלשנות המסורתית, אם
פי אצל חומסקי עובדו דרך שיטה. אולם יחד עם זה מפעמת
בחסידי השיטה הזאת הרגשת הבחירה והייחוד, התחושה, שהם
בלבד עוסקים במדע הלשון הראוי לשם זה, והבלשנים האחרים
אינם עומדים אלא בשולי המדע, אם בכלל ראויים הם לאצטלה
של איש מדע ובלשן⁴.

בגלל יכולתה של רשת הקומוניקאציה המודרנית ולאור
מעמדה של ארצות הברית בעולם בכלל ובישראל בפרט לא
יפלא, כי הדי התורה החדשה נפוצו חיש מהר ועד לישראל
הגיעו. פרופסורים אורחים מארצות הברית הביאו את בשורת
הבלשנות החדשה לארץ, ופרופסורים אורחים מישראל בארצות

---

2. ע"י מלפיאל שם, עמ' 539 ובייחוד הע' 3.

3. Cartesian Linguistics, New York—London 1966.

4. אמנם גם הדיסטריבוצינאליסטים לקו באותה הרגשת, אתה,

בחרתנו"; והשוה מלפיאל 533.

הברית חיו בתוך האוירה החדשה, שנוצרה עם ניצחון
הבלשנות הטראנספורמטיבית. סטודנטים ישראליים, שיצאו
לארצות הברית, כתבו עבודות דוקטור לפי השיטה החדשה,
ולפיה הם כותבים מחדש פרקים שונים שבדקדוק העברי.⁵
וגם בארץ נתחברו עבודות דוקטור טראנספורמטיביות
במלואן⁶ או בחלקן⁷, ואף מלומדים אחדים הקדישו פרקים
לתורה החדשה⁸. השם טראנספורמאציה התחיל אפוא מנסר
בחלל עולמנו הבלשני. לכן מעשה בעתו הוא, שנתאר לפני
קוראי „לשוננו לעם“ כמה קוים חשובים של תורה זו, וכמובן,
גוֹתר מראש על יסודות חשובים מרובים ונפשט ככל האפשר.

2. כפי שאמרנו לעיל, התורה החדשה אינה טראנספורמא-
טיבית בלבד, אלא גם גנראטיבית, אפתח אפוא בהסברת
כמה עיקרים של הדקדוק הגנראטיבי.

גם הדקדוק המסורתי הרבה לעסוק במה שהוא נכון
ומוטעה בלשון. שאלה זו אף עמדה במרכזו של הדקדוק
הנורמאטיבי: „אמור כך, ואל תאמר כך“. הדקדוק הגנראטיבי
מעמיד במקד עיונו את השאלה, כיצד ליצור משפטים נכונים

---

5. ע"י למשל, Y. Hayon, *Relativization in Hebrew*,

Texas, 1969.

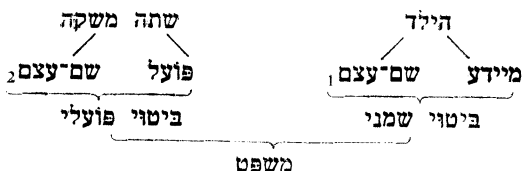
6. ע"י ע' אורנו, הצירופים השמניים בלשון הספרות החדשה,

ירושלים 1964.

7. ע"י א' רובינשטיין, המשפט השמני, תל-אביב תשכ"ט.

7א. ע' ח' רוזן, עברית טובה², ירושלים 1967, עמ' 197 ואילך.

ואת כל המשפטים הנכונים, וכיצד להימנע מן פלתי-הנכונים.
 לפי שיטה זו הדקדוק הרצוי הוא הנותן בידי המשתמש בו
 מערכת כללים מפורשת, שבעזרתה יוכל ליצור (באנגלית:
 to generate) את כל המשפטים הנכונים, ואותם בלבד. מסיבה
 זו אין הדקדוק הגנראטיבי מתחיל, פיתר שיטות הדקדוק,
 במשפט הנתון ומנתח אותו, אלא הוא מנסה לתת כללים
 כדי ליצור את המשפטים הנכונים. נעייך לדוגמה במשפט
 ״הילד שתה משקה״. דקדוק לא-גנראטיבי ינתח את המשפט
 הנתון הזה, למשל, בדרך הבאה:

הפוכה גישתו של הדקדוק הגנראטיבי. הוא מתחיל
 ב"משפט" מופשט ונותן לקורא תוצאות, כיצד ימיר אותו
 שלב אחרי שלב, עד שבסופו של דבר הוא מגיע אל החזליה
 האחרונה של השרשרת, בדוגמה שלנו אל "הילד שתה משקה".
 כללי ההמרה מסומנים בחץ: 1. משפט ← ביטוי שמני +
 ביטוי פועלי, ר"ל המר את המשפט במבנה "ביטוי שמני +
 ביטוי פועלי".

- השלבים הבאים יהיו: 2. ביטוי פועלי ← פועל + שם עצם₂
 3. ביטוי שמני ← מיידע + שם עצם₁
 4. מיידע ← ה...

5. שם עצם ← ילד, משקה, ילדה...

6. פועל ← שתה, היפה, הרוה...

אם נשתמש אפוא ב"גזירה" הזאת של המשפט, נוכל ליצור משפטים מעין: "הילד היפה ילדה" או "המשקה הרוה ילד", ואף את המשפט שלנו "הילד שתה משקה". והדקדוק, שאנו שואפים לבנות, יהיה פוה, שבעזרת פללים מפורשים מעין האמורים לעיל נוכל לבנות את כל משפטיה הנכונים של הלשון ואותם בלבד. ההבחנה בין משפטים נכונים לבלתי-נכונים, אשר גרעיניה מצויים, כאמור, גם בדקדוק המסורתי, נהפכה פאן לשיטה, המבוטאת בכללים מפורשים פגון אלה שהזכרנו.

יצירת המשפטים הנכונים לפי פללים אופיינית לדקדוק הגנראטיבי. אין הוא פותח אפוא בניתוחם של משפטים אלו, אלא מייצר אותם פסופו של התהליך. מי שסבור, שרק ע"י קביעת פללים ליצירת המשפטים הנכונים אפשר עקרונת להגיע אל הדקדוק הנכון, יסכים לשיטה זו. לא כן מי שחושב, שאף ניתוח של טקסטים מייצגים עשוי להוליכנו אל המטרה. הוא יראה בשיטה הגנראטיבית רק את אחת הדרכים האפשריות, וליד מעלותיה יבחין גם במגבלותיה. בודאי לא נוכל ללכת בדרכה, פשבאים אנו לכתוב דקדוק של לשון, שנמסר לנו בכתב, פגון של העברית הקלאסית (לשון המקרא או לשון חכמים). אולם אף בתיאור לשון האם ספק, אם אמנם בכל המקרים אפשר לסמוך על חוש הלשון של הפותב, והרי סגנון שונה או משפט ברמה שונה עלולים להכשילו. אין זה

מקרה, פי עבודתו של רובינשטיין⁸ היא אמנם טראנספור-
מאטיבית, אך לא גנראטיבית. היא מושתתת על קורפוס רחב,
ואין כל ספק, שהעבודה אך יצאה נשפרת מכך, שלא סמך
המחבר על חוש הלשון שלו בלבד. ובכך, עשויה עבודה
להיות טראנספורמאטיבית מבלי להיות גנראטיבית. ולהפך,
עקרונית יכול הדקדוק להיות גנראטיבי מבלי להיות
טראנספורמאטיבי; אולם דקדוק כזה יהיה מסורבל מדי בדרכי
תיאורו, ופעמים אף יפגום כמה מן ההנחות התיאורטיות של
הדקדוק הגנראטיבי. כדי להתגבר על סיבוך זה משתמשים
בטראנספורמאציות.

3. כדי להדגים את הטראנספורמאציה נחזור אל המשפט,
אשר דננו בו לעיל: הילד שתה משקה. נניח, שאנו באים
ליצור את המשפט: הילדים שתו משקה. נצטרך אז להבחין
בין ביטויים שמניים ביחיד לביטויים שמניים בריבוי. שם
עצם ביחיד ניצור ללא תוספת מוספית (במוספית "אפס"),
ואילו בריבוי ניצרהו במוספית "ים, "ות... בדרך זו לא
נתקשה (גם בעזרת כללים מורפו־פונמאטיים, אבל מאלה אנו
מתעלמים כאן) ליצור את הביטוי השמני "הילדים". קשה
יותר ליצור את הפועל "שתו", כי לא נוכל לעשות זאת באופן
בלתי-תלוי. מן "ילד" יצרנו את הריבוי "ילדים" באופן ישיר
בלי לשים לב לשום מלה אחרת במשפט. אך את הפועל
"שתה" לא הפכנו לריבוי אלא כדי להתאימו אל הנושא,

---

8. ע"י רובינשטיין, שם, עמ' 42 ואילך, § 0.6.

ה"ילדים"; ז"א על ידי חזרה אל שלב קודם קודם ביצירת המשפט, דבר שאינו הולם את היסודות התיאורטיים של הדקדוק הגנראטיבי, היוצר את המשפטים שלבים שלבים. פדי להתגבר על קושי זה, נשתמש בטרנספורמציה (סימנה הגראפי: חץ בקו כפול $\Leftarrow$), ולפיה יקבל הפועל את המוספית "אפס" בהקשר של ביטוי שמני ביחיד, אולם את המוספית זו בהקשר של ביטוי שמני בריבוי. נאמר, למשל, על דרך הדקדוק הגנראטיבי, כי הפועל מורכב מן הפועל עצמו ומורפימת נטייה, ר"ל: פועל $\leftarrow$ פועל + מורפימת נטייה.

על מורפימת הנטייה נפעיל עכשיו את הטרנספורמציה הנזכרת, כלומר:

מורפימת הנטייה $\Leftarrow$ $\left. \begin{array}{l} 0 \text{ בהקשר של ביטוי שמני ביחיד} \\ 1 \text{ בהקשר של ביטוי שמני בריבוי} \end{array} \right\}$

הטרנספורמציה הזאת היא טראנספורמציה של חובה, שאם לא כן, עלולים אנו ליצור משפטים בלתי-נכונים, מעין:

* הילד שתו משקה;

* הילדים שתה משקה.

אך טראנספורמציה יכולה להיות של רשות. נעמיד נא זה ליד זה את המשפטים ¹⁰:

9. אני מפשט, כמוכן, ומשתמש במלים ולא בסמלים, כפי שעשיתי גם לעיל.

10. ע"י רובינשטיין, שם, עמ' 79 ואילך.

1. הריצה היא ריצה מאראתונית.

2. הריצה היא מאראתונית.

יכול אני, כמובן, ליצור בדרך הדקדוק הגנראטיבי
הן משפטים מן הטיפוס הראשון והן משפטים מן הסוג השני.
אולם אם כן, לא זו בלבד, שאטשטש את הקשר ההדוק בין
שני טיפוסים משפטיים אלו (כשבראשון בא אותו השם כנושא
וכחלק של הנושא, ואילו בשני הוא הושמט בנושא), אלא אף
אודקק לדקדוק מסובך למדי, העשוי ליצור את שני סוגי
המשפטים בנפרד. על כן עדיף ליצור את המשפטים מטיפוס
(2) מן המשפטים מסוג (1) ע"י טראנספורמציה; ר"ל:

(1) שם עצם מסוג מסוים + כינוי + אותו שם עצם +
לואי $\leq$ (2) שם עצם מסוג מסוים + כינוי + לואי.

טראנספורמציה זו, כאמור, עניין של רשות היא, שהרי
גם המשפט הראשון — "הריצה היא ריצה מאראתונית" — מצוי
בלשון; או, פפי שהטראנספורמציונאליסטים מביעים זאת,
גם הוא עשוי להוות את החוליה הסופית של השרשרת.

4. עכשיו נעסוק בפעולה אחרת של הדקדוק הטראנספורמטיבי.
הדבר מסתבך במקצת, פי בנידון זה חלו שינויי גישה במחנה
הטראנספורמאציונאליסטי עצמו.

בקורטוב של הכללה (פפי שבכלל מבוססים דברינו
על הכללות בסקירה זו) נוכל להבחין בין שני שלבים עיקריים
בתולדות הדקדוק הטראנספורמאטיבי, ואם נרצה, נוכל לומר,
ששניהם נפתחו בספר תיאורטי של הטראנספורמאציונאליסט
מספר אחד, הרי הוא נועם חומסקי. השלב הראשון נפתח

ב־1957 בספרו Syntactic Structures, 'Gravenhage, והשני
 ב־1965 עם צאת ספרו Aspects of the Theory of Syntax, Cambridge, Mass.
 בשלב הראשון גור חומסקי משפטים סבילים, שליליים או משפטי שאלה ע"י טראנספורמאציה
 ממשפטי החיוי הפעילים והחיוביים המקבילים. נדגים נא את
 הדבר במשפט סביל. משפט מעין "הדלת נסגרה ע"י הילד"
 לא ייגזר לפי זה ישירות ע"י דקדוק גנראטיבי, אלא הוא
 ייוצר ע"י טראנספורמאציה מן המשפט הפעיל המקביל "הילד
 סגר את הדלת". אולם בתקופה השנייה חדלו ליצור משפטים
 מעין אלו ע"י טראנספורמאציה, כי פסקו להשתמש
 בטראנספורמאציות ליצירת משפטים בעלי הוראה שונה
 וצמצמו את שימושן לכדי יצירת החוליות הנגזרות מן
 הסטרוקטורות המופשטות יחסית, כגון יצירת "0 בהקשר של
 ביטוי שמני ביחיד; 1 בהקשר של ביטוי שמני בריבוי",
 שהיא גזירה מן החוליה המופשטת יחסית "מורפימת נטייה
 של פועל" (ע"י לעיל § 3). בזה חדלו משפטים סבילים להיות
 חלק של "המבנה שעל־פני־השטח" (כך מכנה הדקדוק
 הטרנספורמאטיבי את החוליות הנגזרות ע"י טראנ־
 ספורמאציה, להבדיל מן החוליות המופשטות יותר, שהן נגזרות
 מהן, "המבנה העמוק") ונעשה לחלק שוה־ערך עם
 משפטים פעילים. את המשפטים הסבילים גוזרים לפי השיטה
 החדשה ע"י הכנסתם לחלק הבסיסי של הדקדוק הגנראטיבי
 באמצעות יחידה של רשות, המציינת סביל. וכן הדבר לגבי
 שאלה, שלילה וכו'.

5. מן הנאמר לעיל מתברר, שבשביל מי שרואה בדקדוק הגנראטיבי פתרון לבעית הבלשנות, על פורחו יצדד גם בדקדוק הטראנספורמאטיבי כדי למנוע סרבולים ואף פגימות במבנה הדקדוקי. לא כן מי שלא יראה בדקדוק הגנראטיבי חזות הפול (השוה לעיל, סוף § 2). בעיניו לא יהיה הדקדוק הטראנספורמאטיבי אלא אחד הפתרונות האפשריים המרובים. הוא יראה את דרכו לציין את היחס בין מבנים שעל־פני־השטח ומבנים עמוקים כאחת הדרכים האפשריות בלבד. בשלב הראשון של הדקדוק הטראנספורמאטיבי טענו חסידיו לא אחת, שלפי שיטות אחרות מיטשטש הקשר שבין פעיל לסביל, למשל. והנה אף לפי הדקדוק הטראנספורמאטיבי אין מציינים עוד את הקשר שבין שני מבנים אלו ע"י טראנספורמאציה. וטוב שכן הדבר, כי על ידי הדגשת־יתר של הקשר הזה עלולים להיטשטש ההבדלים שבין מבעים מעין אלה. וזה נכון גם לגבי משפטים מעין:

1. מים שחקו אבנים, 2. אבנים שחקו מים —

שאמנם זהים הם בהוראתם («אבנים» בשניהם מושא ישיר), אך למרות זאת מעניינו של הבלשן לעמוד על השינויים שבסדר המלים כאן. מובן, כי הבלטת הקשר בין מבנים שעל־פני־השטח ובין מבנים עמוקים עשויה לעזור לבלשן; אך אפשר ואפשר להגיע לאותן המסקנות גם בשיטות אחרות.

לעיל (§ 3) עמדנו על הקשר שבין משפטים מעין:

1. הריצה היא ריצה מאראתונית, 2. הריצה היא מאראתונית —
וקבענו, שאפשר לגזור את המשפטים מטיפוס (2) ממשפטי סוג (1). אולם עובדה היא, כי את מהותם של משפטים אלו ואת

גזירתם של משפטים מטיפוס (2) מסוג (1) קבע דוקא בלשון שלא עבד לפי השיטה הטראנספורמטיבית¹¹.
הבלשנות הטראנספורמטיבית שינתה את פני הבלשנות האמריקנית מפול וכול והעמידה במרכז דיוניה את התחביר, שהיה מוזנח עד אז. אין ספק, כי דרכיה הביאו להישגים ראויים לשמם. אך בודאי אין לראות בדקדוק הטראנספורמטיבי את הגישה הנכונה היחידה אל הלשון. כמו לכל שיטה דקדוקית, גם לו יתרונות וחסרונות. אולם גם כאשר תשתנה האפנה, והדקדוק הטראנספורמטיבי יחדל להיות השיטה השלטת, ישארו בודאי גילויים שונים שלו נחלת הבלשנות בכלל.

גד בן-עמי צרפתי

שורש אחד או מלה אחת לדבר ולהיפוכו

(סיום)

19. "כלום" = 'דבר-מה' — 'לא דבר'
שאל איש את חברו: מה עשית אתמול? ענה לו:
כלום. קפדן אחד, שהיה באותו מעמד, אמר: אם כן, עשית
משהו: או שמא התכוננת לומר, "לא כלום"?
העניין ידוע, הוראתה המקורית של המלה "כלום"
היא 'דבר-מה': "הנהנה כלום מן העולם — מעל" (ירושלמי
ברכות ט, ד); אולם פיון שהמלה רגילה לבוא במשפטי

---

11. עיי' ח' רוזן, GLECS י, עמ' 78 ואילך.